

**BO‘LAJAK TARIXCHILARDA TARIX FALSAFASI VA UNING
ZAMONAVIY KONSEPSIYALARIGA DOIR BILIMLARNI
RIVOJLANTIRISHNING ZARURATI VA AMALDAGI HOLATI**

Anvarjonov Ahrorjon Ahadjon o‘g‘li
Qo‘qon DPI tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo‘lajak tarix fani o‘qituvchilarida tarix falsafasi va uning zamonaviy konsepsiyalariga doir bilimlarni rivojlantirish zarurati va amaldagi holati haqida fikr-mulohazalar bayon etilgan. Shuningdek maqolada tarix falsafasining kelib chiqishi, tadqiqot usullari va uning bosqichlari haqida ayrim fikr-mulohazalar bayon etilgan.

Kalit so‘zlar. Tarix falsafasi, zamonaviy konsepsiyalar, metodika, tafakkur, uyg‘onish, malaka, tadqiqot usullari, dunyoqarash, ta’limot.

**НЕОБХОДИМОСТЬ И СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ РАЗВИТИЯ
ЗНАНИЙ ФИЛОСОФИИ ИСТОРИИ И ЕЕ СОВРЕМЕННЫХ ПОНЯТИЙ
У БУДУЩИХ ИСТОРИКОВ**

Анваржонов Ахроржон Ахаджон ўғли.
является докторантом Кокан ГПИ

Абстрактный. В данной статье описывается методика формирования знаний по философии истории и ее современных концепций у будущих учителей истории. В статье также содержатся некоторые мнения о зарождении философии истории, методах исследования и его этапах.

Ключевые слова. Философия истории, современные концепции, методология, мышление, пробуждение, навыки, методы исследования, мировоззрение, учение.

**THE NEED AND CURRENT STATUS OF DEVELOPING
KNOWLEDGE OF PHILOSOPHY OF HISTORY AND ITS MODERN
CONCEPTS IN FUTURE HISTORIANS**

Anvarjonov Ahrorjon Ahadjon o‘g‘li
doctoral student of Kokan SPI

Abstract. This article describes the methodology of developing knowledge of the philosophy of history and its modern concepts in future history teachers. The article

also contains some opinions about the origin of the philosophy of history, research methods and its stages.

Keywords. Philosophy of history, modern concepts, methodology, thinking, awakening, skills, research methods, worldview, doctrine.

O'rta asrlarda falsafiy tafakkurining namoyandalari Avreliy Avgustin, Foma Akvinskiy va b. Injil va yunon-rim falsafiy-tarixiy tafakkurini sintez qilib, tarixning yangi, teologik [konsepsiyasini yaratdi](#), tarixiy voqyealarning mazmuni, tarixiy asarlarning mohiyati va vazifalari haqida yangicha tasavvurlarni ilgari surdi. Mazkur konsepsiyaga muvofiq, xristian mualliflari, tarix orqali ilohiy niyatni tushunib yetishga harakat qilib, aylanma harakat g'oyasini rad etdilar va tarixiy jarayonni o'tmishdan kelajak (bo'lg'usi panohga erishish, masihning kelishi) sari chiziqli harakat sifatida tasavvur qildilar.

Markaziy Osiyo mutafakkiri A.R.Beruniy podsholiklar tarixi orqali o'tmishni davrlarga bo'lishni taklif qiladi. Tarix uning fikricha, fikr va tafakkur manbai. U doimo turli fanlarning o'zaro ta'sirining uzviyligi va uyg'unligi natijasida takomillashadi. Shu bois, tarix har qanday olim uchun tadqiqotning muhim manbai bo'lib xizmat qiladi. Beruniy tarixiy tadqiqotlarni boshqa turdosh fanlarni o'rganish bilan uyg'un holda olib borish, muayyan natijaga olib kelishini ta'kidlaydi. Zero, tarixiy manbani o'rganish, uning asosli yoki asossiz ekanligin isbotlash tarixiy tadqiqot uchun mas'uliyatli jarayondir. Chunki [tarixiy manba yaratganlar](#), turli hujjatlarni bitganlar yoki o'z manfaatlari, maqsadlari doirasida dalil to'playdilar. Shu holat nuqtai nazaridan Beruniy "xabar-xabarchilar tufayli rost va yolg'on tusini oladi", deb e'tirof etgan. Tarixiy haqiqatni tiklash, tarixiy tafakkur va tarixiy ma'lumotlarni yig'ish Sharq tarix falsafasida aniq me'yorlar vositasida amalga oshirilgan.

Feodalizmning inqirozi, kapitalistik munosabatlarning rivojlanishi, hurfikrlilikning kuchayishi ijtimoiy ong tarixga nisbatan teologik yondashuvdan xalos bo'lishiga ko'maklashdiki, bu fanning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Uyg'onish davri (XIV-XVI asrlar) mutafakkirlari, xristian tarixchilaridan farqli o'laroq, tarixiy jarayonni dunyoviy sharoitlardan, insonning tabiatidan kelib chiqib tushuntirishga harakat qildilar. Masalan, Nikkolo Makiavelli (1469-1527) o'z asarlarida moddiy manfaat, xususiy mulkni asrash va ko'paytirishga intilish jamiyatning rivojlanishini harakatlantiruvchi kuch ekanligini isbotlab, siklli rivojlanish g'oyasini asoslashga harakat qildi. Uning ayrim asarlarida ijtimoiy hodisalarning qonuniyatlariga [doir farazlar ham mavjud](#), lekin u mazkur qonuniyatlarni ta'riflashning uddasidan chiqmagan.[3;B.41]

XVII-XVIII asrlar yevropa uchun burjua industrial sivilizatsiyasi vujudga kelishiga va ijtimoiy rivojlanish jarayonining jadallashuviga olib kelgan sanoat va ijtimoiy-siyosiy inqiloblar davriga aylandi. Yangi davr mutafakkirlari qarashlarining

shakllanishida tabiiy fanlar ulkan rol o'ynadi. Bu davrda ijtimoiy fanlarning rivojlanishiga tabiatshunoslik shu darajada kuchli ta'sir ko'rsatganki, tarix aksariyat hollarda tabiiy ilmiy nuqtai nazardan tushuntirilgan.

Ayni shu davrda yuqorida sanab o'tilgan sabablar ta'sirida tarix falsafasining bir nechta naturalistik (lot. naturalis – tabiiy, natural) konsepsiyalari vujudga kelgan. Mazkur konsepsiyalarning namoyandalari tabiatga butun borliqni, shu jumladan tarixiy jarayonni tushuntirishning universal tamoyili sifatida yondashgan. Bunda naturalizm tushunchasi turlicha talqin qilingani bois, quyidagi yo'nalishlar ajralib chiqqan: ijtimoiy hodisalar tabiiy muhit ta'sirida tushuntirilgan geografik naturalizm (Sharl Lui Monteske, Iogann Gerder va b.); tarixiy jarayonlarni demografik determinizm yordamida tushuntirgan demografik naturalizm (Tomas Maltus); jamiyatdagi o'zgarishlarni avvalo inson tafakkuri bilan bog'lovchi idealistik naturalizm (Klod Gelvetsiy, Jan Jak Russo).[4;B.79]

Tarixiy o'zlikni anglashning rivojlanishiga o'z tadqiqotlarida tarixni inson aqlli tabiatining evolyusiyasi va rivojlanishi bilan bog'liq bo'lgan alohida borliq sifatida falsafiy jihatdan anglab yetishga urg'u bergan Volter (1694-1778) asarlari, shuningdek tarixiy jarayon g'oyasini birinchilardan bo'lib asoslab bergan Mari Jan Kondorse (1743-1794) tadqiqotlari ham kuchli ta'sir ko'rsatdi.[5;B.133]

G.V.F.Gegel (1770-1831) ijtimoiy rivojlanishning o'ziga xosligini ob'ektiv idealizm nuqtai nazaridan anglab yetish yo'lida yangi qadam tashladi. U tarixga har bir davr betakror tarzda rang-barang bo'lgan holda, ayni vaqtda insoniyat rivojlanishining qonuniy bosqichi sanalgan yagona qonuniy jarayon sifatida yondashdi. Bu rivojlanish tabiiy qonuniyatlar sohasi bilan taqqoslaganda boshqacha xususiyat kasb etadi. Bu yerda tarixiy qonunlar kishilarning ongli faoliyati vositasida amalga tatbiq etiladi, lekin shu bilan birga tarixda muayyan ob'ektiv mantiq ham amalga oshiriladi va tarixiy jarayon dunyoviy aql, mutlaq g'oyaning cheksiz tarzda o'z-o'zidan rivojlanishi, o'zini o'zi ro'yobga chiqarish jarayoni sifatida namoyon bo'ladi.

XIX asrning ikkinchi yarmi – XX asr boshida tarixiy bilim sifat jihatidan yangi darajaga ko'tarildi. Turli matnlarning tarixiy va lingvistik tahlili [metodlarining takomillashishi](#), arxeologiyaning rivojlanishi, o'tmish guvohliklariga yanada tanqidiyroq yondashish natijasida tarixiy bilim fan maqomini qo'lga kiritdi. Shu bilan bir vaqtda tarixiy va tabiiy ilmiy bilimlar butunlay har xil ob'ektlarga mansub bo'libgina qolmasdan, o'zlari ham bir-biridan butunlay farq qilishi yanada teranroq anglab yetildi.

Tarixiy o'zlikni anglash jarayoni evolyusiyasining keltirilgan tavsifi bizga tarix falsafasining hozirgi konsepsiyalariga nazar tashlash imkonini beradi. Bu konsepsiyalar orasida gnoseologik yo'nalish (tanqidiy tarix falsafasi), ontologik konsepsiya, aksiologik konsepsiya, tarixning texnokratik konsepsiyalari alohida o'rin egallaydi.[6;B.24]

Tarix falsafasining gnoseologik yo‘nalishi XIX asrning ikkinchi yarmidan e‘tiboran mazkur fanning mustaqil yo‘nalishi sifatida shakllana boshladi. Bu yondashuv namoyandalari (Vilgelm Diltey, Benedetto Kroche, Georg Zimmel, Robin Kollingvud, Raymon Aron va b.) tarix falsafasining asosiy predmeti – tarixiy o‘tmishni o‘rganishning mantiqiy-nazariy va metodologik muammolari, uni nazariy jihatdan rekonstruksiya qilish va tarixiy dalillarning [haqiqiyligini aniqlash](#), deb hisoblaganlar.[7;B.60]

Tarix falsafasi mazkur yo‘nalishining asoschisi sifatida haqli ravishda nemis madaniyat faylasufi Vilgelm Diltey (1833-1911) e‘tirof etiladi. Uning nazariyasida inson borlig‘i usuli, madaniy-tarixiy voqyelik sifatidagi hayot tushunchasi markaziy o‘rinni egallaydi (shu sababli Diltey nuqtai nazari ko‘pincha «hayot falsafasi»ning istoritsistik varianti deb ataladi). Olim fikriga ko‘ra, inson o‘z tarixiga ega emas, lekin uning o‘zi tarixdir va aynan shunda uning mohiyati namoyon bo‘ladi. Boshqacha aytganda, Diltey uchun hayot va tarix ayniydir. Dilteyning tarix falsafasiga ijtimoiy va tabiiy fanlarni bir-biriga qarama-qarshi qo‘yish xos. U inson tabiatni tushuntiradi, ijtimoiy hayotni esa faqat tushunadi, deb hisoblagan. Uning fikricha, mazkur tushunish har xildir, chunki har bir inson tarixiy voqyealarga o‘z nisbiy mushohadalari nuqtai nazaridan yondashadi. Bundan xulosa shuki, ilmiy haqiqatning tagiga yetish, tarixiy jarayonni ilmiy nuqtai nazardan xolisona bilish amalda mumkin emas.

Xo‘sh, bu holda tarix falsafasi nimani o‘rganishi lozim? Dilteyning izdoshi – Kollingvud fikriga ko‘ra, tarix falsafasi tarixchining fikr-mulohazalarini va shu bilan bir vaqtda mazkur fikr-mulohazalarning ob‘ektini o‘rganadi. Shu sababli tarixiy jarayonni o‘z holicha o‘rganish tarix falsafasi vazifalari qatoridan chiqarib tashlanadi: tarixiy jarayon faylasufga unda hodisalarning tarixiy bilim mohiyatini belgilovchi xususiyatlari to‘g‘risida so‘z yuritilgani uchungina tegishlidir. Gnoseologik yo‘nalish, ba‘zan tanqidiy tarix falsafasi deb ham ataladi. Bu hol shu bilan bog‘liqki, mazkur yo‘nalish vakillari tarixni tanqidiy o‘rganishgina insoniyat [tarixi modelini yaratish](#), tarixiy dalillarning haqqoniylik darajasiga baho berish va tarixiy voqyelik manzarasini nazariy jihatdan gavdalantrish imkonini beradi, deb hisoblaganlar. Mazkur yondashuv kurtaklarini tarixiy bilishning metodologik muammolari, insoniyat tarixining o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganish bilan shug‘ullangan neokantchilik Baden maktabidan izlash lozim. Aksariyat tadqiqotchilar tomonidan bu maktabning asoschisi sifatida fransuz faylasufi Raymon Aron (1905-1983) e‘tirof etiladi. Uning asarlaridan biri «Tanqidiy tarix falsafasi» deb ataladi.

Vindelband va Rikkert ijtimoiy borliq va ma‘naviy hayotning o‘zaro nisbatini o‘rganib, jamiyat tarixida ma‘naviy hayot borliqqa nisbatan yetakchi rol o‘ynaydi, degan xulosaga kelgan va shu bois ular K.Marks taklif qilgan, jamiyatning rivojlanishida iqtisodiy omil (ya‘ni borliqning hal qiluvchi ahamiyati asoslangan

tarixni materialistik tushunishga tanqidiy ko‘z bilan qaragan. Rikkert fikriga ko‘ra, mazkur yondashuv noilmiydir, chunki u proletariat g‘alabasini «mutlaq qadriyat» deb e‘lon qiluvchi marksizm siyosiy dasturi bilan belgilanadi. Bu mulohzalardan kelib chiqqanda, tarix falsafasi qadriyatlarning tabiati va mohiyatini, shuningdek ularning odamlar hayoti va faoliyatidagi ahamiyati va tajassumini yoritib beruvchi qadriyatlar haqidagi fan sifatida amal qiladi. Hozirgi zamon G‘arb ijtimoiy falsafasi va tarix falsafasida texnokratik konsepsiyalar ijtimoiy tafakkurning ijtimoiy hayotda va jamiyat taraqqiyotida texnika hal qiluvchi rol o‘ynaydi deb hisoblovchi va sanoatlashishgina jamiyat hayoti va shaxsni oqilona tartibga solish va kamol toptirishga qodir, degan fikrni asoslashga harakat qiluvchi yo‘nalishlaridan biridir. Mazkur konsepsiyalar qatoriga postindustrial jamiyat yoki axborot jamiyati konsepsiyasini (Daniel Bell, Olvin Toffler), texnotron jamiyat konsepsiyasini (Zbignev Bjezinskiy), yangi industrial jamiyat konsepsiyasini (Jon Gelbreyt)ni kiritish mumkin.

Mazkur texnologik determinizm jamiyat rivojlanishining asosiy omillari qatoriga avvalo ishlab chiqarish kuchlari, texnika, fan va informatikaning rivojlanish darajasini kiritadi. Masalan, postindustrializm konsepsiyasi hozirgi zamon jamiyatida iqtisodiyotning birlamchi sohasi qishloq xo‘jaligi, ikkilamchi soha sanoat emas, balki axborot hal qiluvchi rol o‘ynaydigan uchlamchi soha (xizmatlar sohasi) yetakchilik qilishidan kelib chiqadi. Postindustrial jamiyatda sodir bo‘layotgan mikroelektron inqilob mehnatni emas, balki axborotni jamiyatning rivojlanishi zamirida yotuvchi fundamental ijtimoiy omilga aylantirishi qayd etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Афанасьев Ю.Н. История против эклектики. — М., 1980.
2. Барг М.А. «Историческое время»: методологический аспект // Новая и новейшая история. 1990. № 1. С. 66 - 67.
3. Баринова Е.П., Иполлитов Г.М., Бобкова Е.Ю. Основы теории и методологии исторической науки: Учебное пособие в схемах. — М., 2010
4. Бибииков Г.Н., Бибиикова Л.В. Методология современной истории: историографический очерк. — М.: Фонд современной истории, Издательство Московского университета, 2011.
5. Бродель Ф. История и общественные науки. Историческая деятельность // Философия и методология истории. Благовещенск, 2000. С. 133.
6. Гринин Ж. Е. Теория, методология и философия истории: очерки развития исторической мысли от древности до середины XIX века. Лекция 4. Философско-историческая мысль в Средние века. Византия, Русь, арабский мир, Китай / Философия и общество. Выпуск №2 (58) / 2010. <http://www.socionauki.ru>
7. Грязное В.М. Методология научного творчества. - М.: РУДН, 2000.